

<https://doi.org/10.31861/mediaforum.2024.14.370-382>

УДК: 050.48(44):[327(477:438):316.658

© Павло Лодин¹

МЕДІА ЯК АКТОР ПРОЦЕСУ ПРИМИРЕННЯ: РОЛЬ ПАРИЗЬКОЇ «КУЛЬТУРИ» У НАЛАГОДЖЕННІ УКРАЇНСЬКО-ПОЛЬСЬКИХ ВІДНОСИН

У статті досліджується роль еміграційного часопису «Культура» Єжи Гедройця у процесі нормалізації українсько-польських відносин після Другої світової війни в контексті міжнаціонального примирення в Європі. Часопис, що з'явився у 1947 році і виходив аж до 2000 року, став платформою для інтелектуального діалогу, культурного обміну та пошуку шляхів примирення між українцями та поляками.

370

Автор враховує значення медіа в процесі примирення, вказуючи на їх роль як акторів та методів примирення на середньому рівні. У аналізі ролі «Культури» як актора процесу примирення зазначається, що ЗМІ відіграють ключову роль у впливі на суспільство та можуть бути ефективним інструментом миробудівництва.

Результати дослідження свідчать, що еміграційний часопис став каталізатором процесу примирення між українцями та поляками, сприяючи подоланню стереотипів та досягненню взаєморозуміння. Висновки статті підкреслюють важливість ЗМІ у подоланні конфліктів та побудові мирного світу. Спадщина «Культури» слугує корисним джерелом для аналізу ролі медіа у процесі примирення та допомагає зрозуміти силу діалогу та громадянської активності у подоланні розколу між націями та суспільствами.

Ключові слова: примирення, мир, медіа, українсько-польські відносини.

Media as an Actor in the Reconciliation Process: the Role of Parisian «Kultura» in Establishing Ukrainian-Polish Relations

The article examines the role of Jerzy Giedroyc's emigration journal

¹ Виконавчий директор Центру політичних наративів демократії (м. Чернівці),
E-mail: lodynpavlo@gmail.com; <https://orcid.org/0000-0001-9472-2028>

«Kultura» in the process of normalization of Ukrainian-Polish relations after the Second World War in the context of the international reconciliation process in Europe. The journal, which appeared in 1947 and was published until 2000, became a platform for intellectual dialogue, cultural exchange, and the search for reconciliation between Ukrainians and Poles.

The article considers the importance of the media in the reconciliation process, pointing out its role as actors and methods of reconciliation at the medium level. In analyzing the role of «Kultura» as an actor in the reconciliation process, it is noted that the media play a key role in influencing society and can be an effective tool for peacebuilding.

The results of the study show that the emigration magazine has become a catalyst for the process of reconciliation between Ukrainians and Poles, helping to overcome stereotypes and achieve mutual understanding. The conclusions of the article emphasize the importance of the media in overcoming conflicts and building a peaceful world. The legacy of «Kultura» serves as a useful source for analyzing the role of the media in the reconciliation process and helps to understand the power of dialogue and civic engagement in bridging the divide between nations and societies.

371

Keywords: reconciliation, peace, media, Ukrainian-Polish relations.

Постановка проблеми. Нормалізацію конфліктних українсько-польських відносин після Другої світової війни, що відбувалася у ширшому контексті зусиль з міжнаціонального примирення у Європі, складно уявити без оцінки ролі еміграційного часопису «Культура» Єжи Гедройця. Започаткований у 1947 р., місячник видавався Літературним інститутом у Мезон-Ляфіт під Парижем аж до смерті редактора у 2000 р. Це був майданчик інтелектуального діалогу між публіцистами, культурного обміну та пошуку шляхів примирення між народами Центрально-Східної Європи (ЦСЄ), зокрема українцями та поляками.

У процесі пошуку ефективних моделей і інструментів врегулювання постконфліктних відносин сучасні дослідники та практики часто звертають увагу на значення медіа і журналістів. Крізь призму цих теоретичних напрацювань ми можемо поглянути на роль паризької «Культури» як актора процесу примирення, приклад медіа миру (peace media).

Аналіз останніх досліджень та публікацій. ЗМІ відіграють ви-
нятково важливу роль у впливі як на низових акторів, так і на акторів

вищого рівня, і можуть розглядатися як актор і як метод примирення на середньому рівні. Медіа миру передбачають активну усвідомлену роль у просуванні миру та толерантності через подолання минулих упереджень фактами, перевіреною та чесною інформацією. Дискусія навколо цього питання викликає суперечки в журналістській спільноті, оскільки суперечить принципу неупередженого висвітлення подій. Тим не менш, дедалі частіше лунає твердження, що репортери за своєю суттю займають роль третьої сторони в будь-якій суперечці, а отже, мають моральний обов'язок використовувати цей привілей у конструктивний спосіб (Brounéus 2003, 34-35).

ЗМІ можуть слугувати рушійною силою миру в різні способи:

- будувати мости між людьми та групами;
- покращувати управління;
- підвищувати рівень знань про складні питання;
- забезпечувати раннє попередження про потенційні конфлікти;
- слугувати засобом вираження емоцій;
- мотивувати до дій на користь миру (Idris 2020, 2).

372

— Владімір Братік та Ліза Ширх пропонують алгоритм змін у процесі досягнення миру з допомогою медіа: люди отримують нові знання, що допомагають усвідомити нову ідею, наприклад щодо миробудівництва → вони переконуються (або не переконуються), що миробудівництво є хорошою ідеєю, яка працює → у суспільстві вирішують, чи підтримують миробудівництво як концепцію → у разі підтримки люди готові проголосувати за політиків, які просувають цінності миробудівництва або зробити пожертвування на користь організацій, що займаються миробудівництвом → суспільство утверджується у вірі в цінність миробудівництва (Batic & Schirch 2007, 16).

Інтерес дослідників до оцінки спадщини паризької «Культури» з позиції різних галузей знань – політологічної, історичної, журналістської, літературознавчої тощо, не згасає. Не оминає увагу і проблематика досягнення українсько-польського примирення, що було однією з програмових ліній редакції часопису. Зважаючи на складність процесів усередині повоєнної еміграції та зближення точок дотику різних дисциплін, польська дослідниця Івона Хофман пропонує застосовувати міждисциплінарний підхід до аналізу даної спадщини (Hofman 2021b). В антологіях за редакцією Богуміли Бердиховської «Простір свободи: Україна на шпальтах паризької «Культури»» та «Zamówienie do spraw beznadziejnych. Ukraina w «Kulturze» 1947-

2000)» презентовані важливі тексти еміграційного часопису, що стосувались української проблематики (Бердиховська, упоряд., 2005; Berdychowska, wyb., oprac. i posł. 2016). Збірник статей українських і польських авторів про Гедройця та Україну представляє поглиблений огляд та структурує українську тематику, що обговорювалася в «Культурі» (Semczyszyn, Zajązkowski, red. 2014.). Тетяна Пасова заглиблюється в публіцистичні дискусії на сторінках місячника щодо тонкощів українсько-польських відносин крізь призму медіа-комунікацій (Пасова 2013а; Пасова 2013б).

Мета дослідження. Стаття є науковою розвідкою значення еміграційного часопису «Культура» у контексті сприяння українсько-польському примиренню. Через аналіз ролі «Культури» як платформи для інтелектуального дискурсу, культурного обміну та діалогу, дослідження має на меті пролити світло на те, як медіа можуть виступати каталізатором зусиль із миробудівництва.

Виклад основного матеріалу. Український політолог Микола Генік вважає, що новаторський підхід еміграційного часопису до оцінки українсько-польських відносин відрізнявся від інших видавництва. Внаслідок публіцистики «Культури» вдалося надати суттєвого імпульсу процесу порозуміння та примирення між обома народами, який призупинився після завершення перемовин між представниками урядів в еміграції у 1948 р. та пресової дискусії у таборах для переміщених осіб у 1947-1948 рр. Ключовим моментом слід вважати появу таких текстів, як опублікованого на сторінках місячника листа священника Юзефа Маєвського та статті Юзефа Лободовського «Проти привидів минулого», що збурили дискусію в польській еміграції (Genyk 2014, 165-166).

Опис життя еміграції Польщі та сусідніх народів, важливих з геополітичної точки зору, як зауважує І. Хофман, лежав в основі еміграційних хронік часопису. Звідси впливають цілі редакційної лінії, яку простежуємо у публікаціях «Культури»: прагнення звільнення взаємовідносин від історичного минулого, втихомирення націоналістичних страхів, сприяння переоцінці спільної спадщини та пробудженню поваги до проблем східних сусідів. Інформаційна функція полягала у презентації позиції середовища часопису щодо важливих питань. Особливі зусилля покладалися на викладення концепції простору УЛБ (Україна-Литва-Білорусь), запропонованої Юліушем Мерошевським, ключовим політичним публіцистом часопису (Hofman

2002, 87-88; Hofman 2021a, 19). На основі опрацьованих джерел І. Хофман оцінює, що приблизно 60% публіцистичних матеріалів, виданих з ініціативи Літературного інституту, стосувалися висвітлення історичної правди, пояснення історичного минулого і підґрунтя національних стереотипів, пропагування літератури та мистецтва народів УЛБ, ознайомлення зі значними в їх історії постатями, правами національних меншин тощо. Тому східну концепцію «Культури» слід розглядати крізь призму «м'якого» поля реалізації політики через культуру та суспільні відносини, що виражалося у поділі на площини політичного і культурного впливу (Hofman 2012, 15).

Українській проблематиці у задумах творців стратегії «Культури» відводилося ключове місце. Т. Пасова, зосереджуючись на публіцистичній дискусії на сторінках часопису, пропонує виокремлювати наступні цілі редакційної політики щодо українського питання:

- мета досягнення українсько-польського поєднання;
- стимулювання змін ментальної свідомості поляків. У цьому випадку критиці піддавалася помилка політиків міжвоєнного періоду, що передусім стосувалася нетолерантного ставлення до національних меншин Польщі та опозиційних сил;
- боротьба проти тоталітарного ладу, що постав у країнах соціалістичного табору;
- налагодження співпраці між українською та польською еміграцією;
- встановлення зв'язків представниками радянської України;
- формування футурологічних концепцій побудови відносин між Польщею та сусідніми державами у вільній Європі (Пасова 2013a, 176; Пасова 2013б).

Б. Бердиховська виділяє наступні засади, на яких ґрунтувалася українська стратегія «Культури»:

- прийняття статус-кво щодо кордонів;
- переконання, що українсько-польські відносини повинні будуватися на основі партнерства;
- визнання необхідності врегулювання історичного минулого;
- просування української теми на міжнародній арені;
- презентація української культури з її цінностями і досвідом як універсального явища, систематичне інформування про суспільно-політичну ситуацію в радянській Україні (Berdychowska 2008, 137).

На нашу думку, принцип непорушності українсько-польського кордону став одним із базових елементів концепції українсько-польського примирення. У публіцистиці «Культури» на початковому етапі існування часопису простежувалися безліч програм і закликів, що передбачали різноманітні алгоритми врегулювання питання кордонів. Це вказує на першочерговість даного аспекту у стратегічній лінії редакції щодо побудови міжнаціонального діалогу у регіоні (Лодин 2018, 224). Уже в 1960-1970-их рр. на сторінках місячника сформувався постулат, що поляки мають прийняти і гарантувати права українців на Львів, литвинів – на Вільнюс, а білорусів – на Гродно. Найперше цьому сприяла публіцистика Ю. Мерошевського. Нове польське мислення, що пропонувало середовище «Культури» щодо простору УЛБ, мало як прагматичний вимір (забезпечення безпеки Польщі), так і моральний (повага до прав усіх народів на самовизначення і державність) (Portnow 2023, 65-66).

Як симпатик українського самостійницького руху редактор «Культури» однією зі своїх основних цілей вбачав налагодження міжнаціонального примирення, тому важливим був перегляд спільного історичного спадку поляків та українців. Критиці піддавалася помилкова політика Другої Речі Посполитої, з чого випливала потреба пошуку шляхів порозуміння з українцями задля спільної боротьби проти радянського укладу (Стрільчук 2022, 167).

Підтримка ідеї незалежності України прозвучала у привітанні Є. Гедройця до учасників з'їзду Української революційно-демократичної партії у березні 1955 р. У посланні було зазначено, що як поляки, так і українці мають спільного ворога і спільну мету: досягнення незалежності своїх народів у рамках єдиної та вільної Європи. Акцентувалося на досвіді минулого, з якого випливало, що вільна Польща не може існувати без вільної України та неможливе існування вільної Європи без цих країн. У листі Є. Гедройця було підкреслено, що боротьба українців є одночасно боротьбою поляків (Геник 2013, 84). Редактор «Культури» підтримував позицію американського діяча польського походження Збігнева Бжезинського про те, що незалежність України для поляків має навіть важливіше значення, ніж НАТО, оскільки таким чином би змінився сам устрій регіону (Морозова 2016, 76).

Концентрованим вираженням позиції часопису в еміграційний період стала поява у травні 1977 р. на його сторінках «Декларації в

українській справі» за підписом 14-ти представників польської, російської, чеської та угорської еміграції. Документ закликав до звільнення від радянського колоніалізму як так званих народних демократій ЦСЄ, так і республік у складі СРСР. Ключове місце відводилося українцям як найбільш поневоленому радянською системою народу, який, поряд із литовцями, найбільше у боротьбі прагне до державного існування (Deklaracja w ukraińskiej sprawie 1977).

376 — Основні пункти Декларації були вироблені внаслідок плідних дискусій між Є. Гедройцем та Богданом Осадчуком, що вплинуло зокрема на зміну ставлення тодішньої російської еміграції до перспектив української незалежності (Геник 2010-2011). Б. Осадчук був активним прихильником українсько-польського примирення та публіцистом «Культури». Виокремлюємо такі вектори його співпраці з редакцією як інформаційно-агітаційна (поширення ідей часопису у західноєвропейських ЗМІ), посередницька (налагодження зв'язків із представниками української еміграції) та власне публіцистична діяльність. Як автор він вперше дебютував у 1952 р. та пізніше періодично доповнював статтями наступні випуски рубрики «Українська хроніка», що свідчило про активізацію української проблематики на сторінках місячника (Людин 2017, 128).

Б. Осадчук у публікаціях сприяв розвінчуванню негативних міфів і стереотипів українсько-польських відносин, що є також важливою складовою процесу примирення. Однією зі спроб радянської пропаганди розсварити обидва народи була резонансна «справа Оберлендера» у 1960-их рр., що полягала в інсинуаціях щодо участі українців у вбивствах польських професорів у Львові під час Другої світової війни. Інший український публіцист Борис Левицький, який налагодив контакти з редакцією еміграційного часопису завдяки посередництву Б. Осадчука, опираючись на свідчення і документальні матеріали, у статті для «Культури» довів цю непричетність. Сам же Б. Осадчук, котрий стежив за перепиттями політичного процесу (що призвели до відставки Теодора Оберлендера, колишнього політичного керівника батальйону «Нахтігаль», з посади у німецькому уряді), вказував на радянські намагання дискредитувати націоналістичний рух українців і закликав до створення міжнародної комісії для розслідування всіх аспектів справи (Людин 2015).

Публіцистика «Культури» сприяла закріпленню ідей миробудівництва у свідомості представників середовища еміграції та подаль-

шому включенню у програми опозиційних до комуністичної системи політичних сил. Перші частково вільні вибори в умовах «перебудови» дозволили обраним в парламентах демократичним представникам ініціювати 4-5 травня 1990 р. зустріч між українськими та польськими політиками в Яблонній під Варшавою. Є. Гедройць передав через Б. Осадчука заяву до учасників, у якій були викладені основні засади часопису:

- визнання постулату про непорушність чинних в регіоні кордонів;

- захування ідеї незалежності України до інтересів Польщі, відкладення федеративних концепцій на майбутнє;

- необхідність представництва реальних українських інтересів у західних структурах та міжнародних інститутах (Giedroyc 1990).

Учасники обговорили проблемні моменти спільної історії, наголосили на необхідності остаточного усунення стереотипів, перегляду підручників у частині історії українсько-польських відносин, усуненню перешкод для співпраці в політичній та економічній сферах (Потічний 1990; Osadczyk 1990).

377

Богдан Осадчук так резюмував роль «Культури» та її редактора у налагодженні українсько-польського примирення:

Багато наших сучасних земляків по обидва боки кордону на Бугові та Сяні не усвідомлюють цього процесу змін, які відбулися протягом майже цілого століття у свідомості наших суспільств і діяльності наших політиків. Без «Культури» – або без Єжи Гедройця – польсько-українське пограниччя могло б бути сьогодні польсько-українським Косовом взаємних мук. Натомість, після довготривалого періоду конфліктів і воєн, короткого періоду дружби маємо вже багато років систему, яка базується на взаєморозумінні та обопільній потребі співпраці, навіть дружби, яка нагадує своїми контурами реалізацію планів і угод Юзефа Пілсудського з Симоном Петлюрою. Без Єжи Гедройця, його бачення та практичної діяльності ми не мали б цього. Я гордий і щасливий, що у цій справі разом із ним міг брати участь (Осадчук, 2006).

Висновки. Медіа, зокрема друковані видання, такі як «Культура», можуть бути інструментом миротворчих зусиль, забезпечуючи платформу для діалогу, сприяючи примиренню та кидаючи виклик на-

ративам, що розколюють нації та суспільства. У цифрову епоху медіа несуть ще більшу відповідальність за сприяння порозумінню та покращенню відносин в регіонах, що постраждали від конфлікту.

Спадщина «Культури» є корисним джерелом для аналізу в рамках сучасних досліджень примирення, надаючи розуміння ролі медіа у постконфліктний період, демонструючи силу діалогу та громадянської активності у подоланні розколу та побудові більш мирного світу.

Джерела та література:

1. Бердиховська, Богуміла, упоряд., 2005. Простір свободи. Україна на шпальтах паризької «Культури», пер. з пол. К.: Критика.

2. Генік, Микола. 2010-2011. Роль «Декларації в українській справі» 1977 року в досягненні польсько-українського примирення. Україна-Польща: історична спадщина і суспільна свідомість 3-4: 212-221.

378

3. Генік, Микола. 2013. «Проблема української державності у політичних концепціях польської еміграції». Слов'янський вісник. Серія: Історичні та політичні науки 15: 82-86.

4. Лодин, Павло. 2015. «Політичний контекст «справи Оберлендера»: суть процесу та встановлення історичної правди на сторінках «Kultur»». Особистість, суспільство, політика: Матер. III Міжнар. наук.-практ. конф. Ч.2. Люблін: WSEI: 119-121.

5. Лодин, Павло. 2017. «Співпраця Богдана Осадчука з паризькою «Культурою». Прикарпатський вісник НТШ 5-6 (41-42): 126-137.

6. Лодин, Павло. 2018. «Від Риги до Ялти: розв'язання проблеми українсько-польського кордону в публіцистиці часопису «Культура». Вісник Прикарпатського університету. Політологія 12: 221-227.

7. Морозова, О. 2016. «Ідея незалежної України в діяльності Єжи Гедройця». Наукові праці. Історія 262 (274): 75-79.

8. Осадчук, Богдан. 2006. Єжи Гедройць і «змінена свідомість». Україна Молода 218. Polonia (додаток). 23 листопада. <http://www.umoloda.kiev.ua/number/804/327/29272>.

9. Пасова, Тетяна. 2013. «Особливості редакційної політики польського журналу «Культура» стосовно українсько-польського взаємопорозуміння». Наукові записки Інституту журналістики 51: 175-178.

10. Пасова, Тетяна. 2013. «Українські кореспонденти журналу «Культура» у контексті публіцистичної дискусії з приводу порозуміння українського та польського народів». Освіта регіону: Політологія, психологія, комунікації 1. <https://social-science.uu.edu.ua/article/1017>.

11. Потічний, Петро. 1990. «Зустріч українських і польських парламентарів». Сучасність 9: 125-127.

12. Стрільчук, Людмила. 2022. «Паризька «Культура» 1950–1980-х рр.: про українське питання в контексті європейської політики». Літопис Волині 27: 165-168. DOI <https://doi.org/10.32782/2305-9389/2022.27.27>.

13. Berdychowska, Bogumiła, wyb., oprac. i posł. 2016. Zamiłowanie do spraw beznadziejnych. Ukraina w «Kulturze» 1947-2000. Paryż-Kraków: Instytut Literacki - Instytut Książki.

14. Berdychowska, Bogumiła. 2008. «Rola «Suczasnoscі» i «Kultury» (paryskiej) w dialogu polsko-ukraińskim». Warszawskie Zeszyty Ukrainoznawcze 25-26: 136-145.

15. Bratic, V., Schirch, L. 2007. Why and when to use the media ³⁷⁹ for conflict prevention and peacebuilding. Global Partnership for the Prevention of Armed Conflict. https://www.sfcg.org/articles/media_for_conflict_prevention.pdf. —

16. Brounéus, K. 2003. Reconciliation – Theory and Practice for Development Cooperation. Stockholm: The Swedish International Development Cooperation Agency.

17. Deklaracja w ukraińskiej sprawie. 1977. Kultura 5 (356): 66-67.

18. Genyk, Mykoła. 2014. «Українська рецепція «Kultury». W: Giedroyc a Ukraina. Українська перспектива Jerzego Giedroycia i środowiska paryskiej «Kultury», M. Semczyszyn, M. Zajączkowski red. Warszawa, Lublin, Szczecin: 164-184.

19. Giedroyc, Jerzy. 1990. «Apel do uczestników konferencji polsko-ukraińskiej». Kultura 6 (513): 38-40.

20. Hofman, Iwona. 2002. «Kroniki emigracyjne paryskiej «Kultury»: rekonesans badawczy». Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska. Sectio K, Politologia 9: 87-99.

21. Hofman, Iwona. 2012. «Koncepcja wschodnia paryskiej «Kultury» po transformacji ustrojowej w Europie Wschodniej». Rocznik Instytutu Europy Środkowo-Wschodniej 10 (1): 9-23.

22. Hofman, Iwona. 2021. «Kultura w programach Jerzego Giedroycia». Roczniki Nauk Społecznych 1: 11-29.

23. Hofman, Iwona. 2021. «Research Directions of Jerzy Giedroyc's Legacy – Interdisciplinary Perspective». *Res Historica* 52: 587-605.
24. Idris, I. 2020. Media/communications for peacebuilding/social cohesion/changing prevailing narratives on conflict. K4D Helpdesk Report 781. Brighton, UK: Institute of Development Studies.
25. Osadczuk, Bohdan. 1990. Zbliżenie polsko–ukraińskie. *Kultura* 6 (513): 37-38.
26. Portnow, Andrii. 2023. *Polska i Ukraina: wspólna historia, asymetryczna pamięć*. Berlin – Warszawa: Polska Akademia Nauk.
27. Semczyszyn, M., Zajączkowski, M., red. 2014. *Giedroyc a Ukraina. Ukraińska perspektywa Jerzego Giedroycia i środowiska paryskiej «Kultury»*. Warszawa, Lublin, Szczecin: Instytut Pamięci Narodowej.

References:

1. Berdykhovska, Bogumila, uporiad., 2005. *Prostir svobody. Ukraina na shpaltakh paryzkoï «Kultury»*, per. z pol. K.: Krytyka.
- 380 — 2. Genyk, Mykola. 2010-2011. Rol «Deklaratsii v ukrainskii spravi» 1977 roku v dosiahnenni polsko-ukrainskoho prymyrennia. *Ukraina-Polshcha: istorychna spadshchyna i suspilna svidomist* 3-4: 212-221.
3. Genyk, Mykola. 2013. «Problema ukrainskoi derzhavnosti u politychnykh kontseptsiiakh polskoi emihratsii». *Slovianskyi visnyk. Serii: Istorychni ta politychni nauky* 15: 82-86.
4. Lodyn, Pavlo. 2015. «Politychnyi kontekst «spravy Oberlendera»: sut protsesu ta vstanovlennia istorychnoi pravdy na storinkakh «Kultury». *Osobystist, suspilstvo, polityka: Mater. III Mizhnar. nauk.-prakt. konf. Ch.2. Liublin: WSEI: 119-121.*
5. Lodyn, Pavlo. 2017. «Spivpratsia Bohdana Osadchuka z paryzkoïu «Kulturoïu». *Prykarpatskyi visnyk NTSh* 5-6 (41-42): 126-137.
6. Lodyn, Pavlo. 2018. «Vid Ryhy do Yalty: rozviazannia problemy ukrainsko-polskoho kordonu v publitsystytsi chasopysu «Kultura». *Visnyk Prykarpatskoho universytetu. Politolohiia* 12: 221-227.
7. Morozova, O. 2016. «Idea nezaleznoi Ukrainy v diialnosti Yezhy Hedroitsia». *Naukovi pratsi. Istoriia* 262 (274): 75-79.
8. Osadchuk, Bohdan. 2006. *Yezhy Hedroits i «zminena svidomist»*. *Ukraina Moloda* 218. Polonia (dodatok). 23 lystopada. <http://www.umoloda.kiev.ua/number/804/327/29272>.

9. Pasova, Tetiana. 2013. «Osoblyvosti redaktsiinoi polityky polskoho zhurnalu «Kultura» stosovno ukraïnsko-polskoho vzaïmoporozuminnia». Naukovi zapysky Instytutu zhurnalistyky 51: 175-178.

10. Pasova, Tetiana. 2013. «Ukraïnski korespondenty zhurnalu «Kultura» u konteksti publitsystychnoi dyskusii z pryvodu porozuminnia ukraïnskoho ta polskoho narodiv». Osvita rehionu: Politolohiia, psykholohiia, komunikatsii 1. <https://social-science.uu.edu.ua/article/1017>.

11. Potichnyi, Petro. 1990. «Zustrich ukraïnskykh i polskykh parlamentariv». Suchasnist 9: 125-127.

12. Strilchuk, Liudmyla. 2022. «Paryzka «Kultura» 1950–1980-kh rr.: pro ukraïnske pytannia v konteksti yevropeiskoi polityky». Litopys Volyny 27: 165-168. DOI <https://doi.org/10.32782/2305-9389/2022.27.27>.

13. Berdychowska, Bogumiła, wyb., oprac. i posł. 2016. Zamiłowanie do spraw beznadziejnych. Ukraina w «Kulturze» 1947-2000. Paryż-Kraków: Instytut Literacki - Instytut Książki.

14. Berdychowska, Bogumiła. 2008. «Rola «Suczasnosti» i «Kultury» (paryskiej) w dialogu polsko-ukraïnskim». Warszawskie Zeszyty Ukrainoznawcze 25-26: 136-145.

15. Bratic, V., Schirch, L. 2007. Why and when to use the media for conflict prevention and peacebuilding. Global Partnership for the Prevention of Armed Conflict. https://www.sfcg.org/articles/media_for_conflict_prevention.pdf.

16. Brounéus, K. 2003. Reconciliation – Theory and Practice for Development Cooperation. Stockholm: The Swedish International Development Cooperation Agency.

17. Deklaracja w ukraïnskiej sprawie. 1977. Kultura 5 (356): 66-67.

18. Genyk, Mykoła. 2014. «Ukraïnska recepcja «Kultury». W: Giedroyc a Ukraina. Ukraïnska perspektywa Jerzego Giedroycia i środowiska paryskiej «Kultury», M. Semczyszyn, M. Zajączkowski red. Warszawa, Lublin, Szczecin: 164-184.

19. Giedroyc, Jerzy. 1990. «Apel do uczenstników konferencji polsko-ukraïnskiej». Kultura 6 (513): 38-40.

20. Hofman, Iwona. 2002. «Kroniki emigracyjne paryskiej «Kultury»: rekonesans badawczy». Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska. Sectio K, Politologia 9: 87-99.

21. Hofman, Iwona. 2012. «Koncepcja wschodnia paryskiej «Kultury» po transformacji ustrojowej w Europie Wschodniej». *Rocznik Instytutu Europy Środkowo-Wschodniej* 10 (1): 9-23.

22. Hofman, Iwona. 2021. «Kultura w programach Jerzego Giedroycia». *Roczniki Nauk Społecznych* 1: 11-29.

23. Hofman, Iwona. 2021. «Research Directions of Jerzy Giedroyc's Legacy – Interdisciplinary Perspective». *Res Historica* 52: 587-605.

24. Idris, I. 2020. *Media/communications for peacebuilding/social cohesion/changing prevailing narratives on conflict*. K4D Helpdesk Report 781. Brighton, UK: Institute of Development Studies.

25. Osadczuk, Bohdan. 1990. Zbliżenie polsko–ukraińskie. *Kultura* 6 (513): 37-38.

26. Portnow, Andrii. 2023. *Polska i Ukraina: wspólna historia, asymetryczna pamięć*. Berlin – Warszawa: Polska Akademia Nauk.

27. Semczyszyn, M., Zajączkowski, M., red. 2014. *Giedroyc a Ukraina. Ukraińska perspektywa Jerzego Giedroycia i środowiska paryskiej «Kultury»*. Warszawa, Lublin, Szczecin: Instytut Pamięci Narodowej.